

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Природничо-економічний факультет
Кафедра географії та методики її викладання

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ГЕОЛОГІЧНІ ТА ГЕОМОРФОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ
НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ ПОДІЛЬСЬКІ ТОВТРИ У
СИСТЕМІ ПРИРОДООХОРОННОЇ,
ОСВІТНЬОЇ ТА ТУРИСТИЧНОЇ РОБОТИ»**

Виконала: магістрантка Geo1-M21 групи
спеціальності 014 Середня освіта
(Географія)
Павлюк Інна Леонідівна

Керівник: Касіяник І. П.,
кандидат географічних наук, доцент,
завідувач кафедри географії та методики
її викладання

Рецензент: Гарбар В.В.,
кандидат географічних наук, доцент
кафедри географії та методики її
викладання

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ПРИНЦИПИ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	7
1.1. Геологічні об’єкти в структурі природоохоронної системи.....	7
1.2. Історичні аспекти дослідження геологічних пам’яток регіону	12
1.3. Методологічні підходи та методи дослідження природоохоронних геологічних об’єктів.	18
1.4. Безпека в організації дослідницької роботи.....	22
РОЗДІЛ 2. ПРИРОДНІ УМОВИ	25
2.1. Географічне розміщення.....	25
2.2. Геологічні умови.....	26
2.3. Кліматичні та гідрологічні особливості	30
2.4. Ландшафти	36
РОЗДІЛ 3. СТРУКТУРА ГЕОЛОГІЧНИХ ПАМ’ЯТОК	39
3.1. Ушицько-Студеницький сектор	39
3.2. Студеницько-Мукшанський сектор.....	42
3.2. Мукшансько-Збручанський сектор.....	48
РОЗДІЛ 4. УМОВИ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИРОДООХОРОННИХ ГЕОЛОГІЧНИХ ОБ’ЄКТІВ У МЕЖАХ НПП «ПОДІЛЬСЬКІ ТОВТРИ».....	58
4.1. Рівень застосування природоохоронних вимог	58
4.2. Освітня цінність геологічних об’єктів.....	59
4.3. Оцінка умов збереження шляхом інтеграції в систему геотуризму.....	63
4.4. Головні проблеми функціонування геологічних пам’яток природи	68
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	74
ДОДАТКИ.....	81

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

НПП	–	національний природний парк
ППЗЗ	–	пам'ятка природи загальнодержавного значення
ППМЗ	–	пам'ятка природи місцевого значення
ТРР	–	туристично-рекреаційні ресурси

ВСТУП

Сучасні вимоги до збалансованого розвитку регіональної системи продокористування у відповідності до соціальних та економічних потреб місцевого населення, а також умов ефективного збереження природного середовища, демонструють необхідність задіювання потенціалу усіх територіальних ресурсів. Зокрема і природоохоронних об'єктів, серед яких на території Національного парку «Подільські Товтри», особливе місце займають геологічні пам'ятки.

Особливості рельєфу та геологічної будови формують поєднання унікальних каньйонних та горбогірних ландшафтів території національного парку де особливо контрастними є скельні останці та урвища. Вік, походження, структура, склад, вміст та естетичні властивості цих геологічних об'єктів стали передумовами для оголошення окремих із них особливо цінними та надання їм природоохоронного статусу. Через 50 років після їх офіційного проголошення виникають нові вимоги до організації охоронних зобов'язань та перегляду їх цінності як еталонних. Для відповіді на такі виклики необхідне застосування дієвих методологічних принципів дослідження ефективності охорони геологічних пам'яток через невиснажливе економічне використання та формування ціннісного ставлення засобами просвітництва.

Розвиток туристичної сфери в межах природоохоронних територій, зокрема локальних пунктів зосереджених на яскравих природних об'єктах: водоспадах, скельних останцях, печерах, демонструє її провідну економічну, а враховуючи створення нових робочих місць (завдяки реалізації додаткових і супутніх послуг) також соціальну роль. Світовий досвід розвитку геопарків та позитивні вітчизняні досягнення у цій сфері є причиною до вивчення перспективних можливостей інтеграції геологічних пам'яток природи також на території національного парку «Подільські Товтри».

Освітні можливості геологічних об'єктів обумовлені їх яскравим образотворчим впливом та прямим матеріальним підтвердженням головних законів розвитку природи та подій геологічного минулого регіону.

Визначення сучасного стану та оцінка економічного і освітнього потенціалу геологічних пам'яток природи території НПП «Подільські Товтри» є також важливою складовою перспективної розробки проєкту розвитку тут наукової, рекреаційної і природоохоронної діяльності.

Об'єкт наукової роботи – геологічні об'єкти зі спеціалізованим природоохоронним статусом території національного парку «Подільські Товтри».

Предмет – просторова структура та потенціал геологічних пам'яток природи у межах зазначеного регіону.

Мета роботи – оцінка екологічного стану геологічних природоохоронних об'єктів у межах НПП, параметрів їх туристичної привабливості та освітньої цінності .

Завданнями, що дозволяють конкретизувати мету і сфокусувати методологічні засоби, визначено:

1. Розглянути досвід та підходи до організації досліджень з оцінки потенціалу природоохоронних геологічних об'єктів, а також продемонструвати попередню історію вивчення регіону;
2. Здійснити інвентаризацію геологічних пам'яток, ознайомитися із їх вихідною документацією та провести польові спостереження їх стану;
3. Охарактеризувати заповідні геологічні пам'ятки природи території «Подільських Товтр», їх туристичні та освітні можливості;
4. Встановити проблеми функціонування заповідних геологічних об'єктів та запропонувати заходи їх нейтралізації;

Методи дослідження. Для інвентаризації та огляду геологічних об'єктів використовувалися методи польових спостережень, описів та фотофіксації. Для оцінки просторової структури – тематичне картографування та аналіз первинної

картографічної документації. Оцінка рекреаційного потенціалу та освітньої цінності об'єктів здійснювалась на основі бібліографічного аналізу та анкетування респондентів (розробників та реалізаторів спеціалізованих туристичних послуг).

Наукові інновації дослідження виявляються у комплексній оцінці перспектив інтегрального природоохоронного, рекреаційного та освітнього використання геологічних об'єктів.

Практичне значення Результати дослідження є основою розробки ефективних механізмів природоохоронної діяльності з використанням геотуристичних та екоосвітніх форм природокористування.

Апробація результатів дипломної роботи. Базові тези дослідної роботи висвітлювались на науковій конференції «Подільські читання».

Публікації. Результати магістерської роботи висвітлені в матеріалах підсумкової наукової конференції студентів та магістрантів.

Структура та обсяг роботи. Основний текст включає 80 друкованих сторінок, структурованих: вступ, 4 розділи, висновки, список використаних джерел, який містить 50 найменувань і два додатки.

ВИСНОВКИ

Геологічні пам'ятки виступають провідними унікальними об'єктами природоохоронної діяльності в межах національного парку «Подільські Товтри». Вони поширені в глибоко врізаних долинах Дністра та його притоків загальною кількістю - 24. Проблеми їх вивчення та використання є актуальними для організації належного збереження.

Комплексний підхід що дозволяє поєднати можливості охорони, вивчення, здійснення освітньої та туристичної діяльності на базі геологічних пам'яток демонструє концепція геосайтів. При цьому пам'ятка класифікується з позиції функціональних можливостей та регіонального наукового значення. Включення об'єктів до глобальної мережі геосайтів сприятиме їх інтеграції в освітню та туристичну сфери із забезпеченням природоохоронного ефекту.

Просторове розміщення та типи геологічних об'єктів обумовлені особливостями літологічної будови регіону та ерозійним розкриттям її компонентів. Зокрема із заходу на схід в долині Дністра виходять усе давніші відклади від силуру до венду. Для кожного вираженого стратиграфічного горизонту створено стратотиповий геологічний заповідний об'єкт. Відповідно до цього в даному дослідженні виокремлено три просторові сектори: 1. «Ушицько-Студеницький» 2. «Студеницько-Мукшанський» 3. «Мукшансько-Збруцький».

В структурі геологічних пам'яток домінують об'єкти місцевого значення (21). За специфікою поділяються на стратотипові об'єкти (розрізи еталонних горизонтів (16), спелеоб'єкти (4) та денудаційні останці (4). За площами домінують об'єкти до 1 га.

Природоохоронне забезпечення більшості об'єктів здійснюється засобами місцевих громад та національного парку «Подільські Товтри». Контроль визначається специфічними умовами: розосередженістю та складним доступом до окремих об'єктів.

Для використання у освітній роботі більшість геологічних об'єктів придаті завдяки інформативності власних відкладів, форм рельєфу, які вони утворюють

чи поєднанням в ландшафтному комплексі. На базі практично усіх розрізів можна формувати уявлення про історію формування нашої планети чи геохронологічну шкалу, а також зміни географічної ситуації в минулому (наприклад рухи континентів). Геоморфологічні об'єкти, зокрема спелеооб'єкти дозволяють формувати чуттєві уявлення про внутрішню будову земної кори та наслідки прояву карстових процесів. На базі об'єктів загальнодержавного значення території національного парку «Подільські Товтри» функціонують освітні екскурсійні маршрути. Усі геологічні пам'ятки природи можуть виступати об'єктами краєзнавчих чи учнівських наукових досліджень.

Геологічні пам'ятки виступають основою розвитку регіонального туризму. Однак для повноцінної розробки туристичного продукту на їх основі необхідна їх відповідність декільком умовам: атрактивність, демаркація, інфраструктурне обладнання, зручність підходу та під'їзду, відсутність заборонних обмежень щодо геотуристичного використання. Відповідно до здійсненого аналізу більшість об'єктів не відповідають таким вимогам. На сьогодні перспективними у першу чергу виступають пам'ятки загальнодержавного значення та спелеооб'єкти: «Киянка» та «печера «Залучанська».

Рівень функціонування більшості об'єктів залишається формальним, оскільки фактично відсутня їх демаркація, та практично не виконуються природоохоронні зобов'язання. Місцеве населення переважно не знає про цінність чи взагалі існування геологічних пам'яток на територіях їх громад. У окремих об'єктів проявляються деструктивні процеси (надмірний антропогенний вплив чи засмічення). У процесі дослідження виявлені деякі невідповідності щодо реєстру характеристик об'єктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байрак Г. Бордун О. Кривчицький масив Львова його суспільно-історичні та геотуристичні атракції, перспективи пізнавальних екскурсій / Г. Байрак, О. Бордун // Проблеми геоморфології і палеогеографії. 2021. Вип. 1 (12), С 74–104 9. <http://dx.DOI: 10.30970/gpc.2021.1.3458>
2. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: методологія та методи аналізу, термінологія, районування / О. О. Бейдик. Київ: Київський університет, 2001. 395 с
3. Бондар Ю. Комплексна оцінка геоморфологічних і геоморфолого-стратиграфічних геологічних пам'яток Волино-Поділля / Ю. Бондар // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім.Т. Шевченка. Геологія. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2011. – Вип. 55. – С. 17-21.
4. Бордун О. Альтгайм Л. Використання геолого-геоморфологічних об'єктів Подільського Придністер'я в екскурсійній діяльності / О. Бордун, Л. Альтгайм // Проблеми геоморфології і палеогеографії. 2020. Вип. 1 (11). С. 177–196. <http://dx.doi.org/10.30970/gpc.2020.1.3210>
5. Бортник С., Стецюк В. Методологічні засади поняття геотуризму // Геотуризм: практика і досвід. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 26-28 квіт. 2018 р.). Львів: Каменяр, 2018. С.7–10.
6. Веліканов В.Я. Геологічні ексклюзиви і еталони Подільського Придністров'я / В.Я. Веліканов, Л.І. Константиненко // Геологічні пам'ятки – яскраві свідчення еволюції Землі : зб. матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції (Кам'янець-Подільський, 16-20 трав. 2011 р.). – К. : Логос, 2011. – С. 26-28.
7. Габчак Н.Ф. Геологічні пам'ятки як перспективні об'єкти розвитку туризму Закарпаття / Н.Ф. Габчак // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Економіка. Ужгород, 2008. – №26, ч.3. – С.17-19.

8. Денисик Г. І. Страшевська Л. В., Корінний В. І. Геосайти Поділля. Вінниця: Вінницька обласна друкарня, 2014. 216 с.
9. Гриценко В. Геологические памятники – яркое свидетельство эволюции Земли. Геологическая экскурсия / В. Гриценко, Е. Деревская, Л. Константиненко, В. Манюк – К.: Логос, 2011. – 32 с.
10. Гриценко В.П. Геологічні пам'ятки природи України: проблеми вивчення, збереження та раціонального використання / В.П. Гриценко, А.А. Іщенко, Ю.А. Русько, В.І. Шевченко. – Київ, 1995. – 61 с. – (Препринт / НАН України, Центральний. науково-природничий музей; 95-1).
11. Геологічні пам'ятки України. У 4-х тт. Т. I : Карпатський регіон і ВолиноПоділля / В.П. Безвинний, С.В. Білецький, О.Б. Бобров [та ін.] ; за ред. В.І. Калініна [та ін.]. – К. : ДІА, 2006. – 320 с
12. Зінько Ю.В. Європейські ініціативи з геотуризму: наукові та практичні аспекти // Геотуризм: практика і досвід. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 26–28 квіт. 2018 р.). Львів: Каменяр, 2018. С.10–11.
13. Зінько Ю. Передумови створення геопарку «Українські Товтри» / Ю. Зінько, О. Шевчук // Охорона і менеджмент об'єктів неживої природи на заповідних територіях : Мат-ли Міжнар. наук.-практ. конференції (21-23 травня 2008 р., смт Гримайлів). – Гримайлів-Тернопіль : Джура, 2008. – С. 94-99
14. Казаков В. Зміст геологічних екскурсій // Геотуризм: практика і досвід. Матер. V міжнар.наук.-практ. конф. (20–22 жовтня 2022, Львів). Львів: Каменяр, 2022. 124 с.. С. 6-7.
15. Касіяник, І.П., Мендерецький В.В., Любинська І.Б. Умови реалізації палеонтологічного напрямку геотуризму в межах національного природного парку «Подільські Товтри» / І.П. Касіяник, В.В. Мендерецький І.Б. Любинська // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія. Тернопіль: СМП "Тайп". №1 (випуск 47). 2021. 30–36.

- 16.Касіяник І.П., Вітвіцький Я.Й. Регіональна інтерпретація літолого-палеонтологічної структури відслонення, як умова ефективності геотуристичного продукту // Геотуризм: практика і досвід. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (22–24 жовтня 2020, Львів). Львів: Каменяр, 2020. 188 с.
- 17.Касіяник І. Terra Podolika : путівник. Дрогобич : Коло, 2021. 112 с. : іл.
- 18.Купач Т.Г., Дем'яненко С.В. Рельєф як фактор краси при визначенні естетичної привабливості міських пішохідних маршрутів // Геотуризм: практика і досвід. Матеріали V Міжн.наук.-пр. конференції (20–22 жовтня 2022, Львів). Львів: Каменяр, 2022. 124 с. С. 16–18.
- 19.Леоненко В.Б. Атлас об'єктів природно-заповідного фонду України / В.Б. Леоненко, М.П. Стеценко, Ю.М. Возний. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2003. – 73 с.
- 20.Манюк В.В. Туристичні аспекти використання геологічних пам'яток природи / В.В. Манюк // Сталий розвиток туризму на узбережжі Чорного моря. – Одеса, 2001. – С. 50-59.
- 21.Михайлов В.А. Оцінка та ранжування геологічних пам'яток із застосуванням методик геолого-економічного аналізу / В.А. Михайлов, М.М. Курило, І.В. Антакова, Ю.О. Бондар // Мінеральні ресурси України. – 2011. – №1. – С.11-15
- 22.Мунтян А., Приходченко Д., Поляшов О. Геоосвітня складова в туристсько-краєзнавчій роботі зі школярами // Геотуризм: практика і досвід. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 26-28 квіт. 2018 р.). Львів: Каменяр, 2018. С.228-230.
- 23.Москалюк К. Геоморфологічне районування Подільських Товтр / К. Москалюк // Наук. зап. ТДНПУ ім. В. Гнатюка. Серія : Географія. – 2007. – №1. – С. 45-55
- 24.Нестеровський В., Геологічні пам'ятки: екологічні аспекти / В. Нестеровський М. Криницька // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2006. – Вип.36. – С. 20-22

25. Нікітіна А.О. Геологічні пам'ятки України: динаміка змін та перспективи збереження / А.О. Нікітіна // Збірник наукових праць Інституту геологічних наук НАН України. – 2009. – Вип. 2. – С.42-46.
26. НПП «Подільські Товтри» [Електронний ресурс] : Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://www.tovtry.km.ua/ua/index.html>.
27. Панів О. Сутність поняття "Геоспадщина" / О. Панів // Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2018. Вип. 52. С. 232–239. <http://dx.doi.org/10.30970/vgg.2018.52.10189>
28. Побігун О. В. Геотуризм як один з шляхів раціонального використання природних ресурсів / О. В. Побігун // Екологічна безпека та збалансоване ресурсокористування : науково-технічний журнал. – 2015. № 1 (11). С. 112–116.
29. Проскурняк М.М. Ландшафтогенез і природокористування на закарстованих територіях / М.М. Проскурняк, В.М. Андрейчук. – Чернівці : Рута, 1999. – 87 с.
30. Рідуш Б. Карст і печери на території Національного парку “Подільські Товтри” / Б. Рідуш // Науковий вісник Чернівецького університету : Зб. наук. праць. Вип. 304: Географія. – Чернівці : Рута, 2006. – С. 187-199.
31. Руденко В.П. Інвентаризація природних ресурсів // Екологічна енциклопедія: [У 3 т.] / Редкол.: А.В.Толстоухов (гол.ред.) [та ін.] – К. : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2007. – Т.2 : Є-Н. – С.118
32. Сажнев М.Л., Іванова В.М. Геотуристичний потенціал території / М.Л. Сажнев, В.М. Іванова // Туристичний бренд як чинник формування позитивного іміджу Гайворонської міської територіальної громади: зб. матеріалів Всеукр. наук.- практич. конф. (м.Гайворон, 21 трав. 2021 р.). Гайворонська міська рада, Департамент культури та туризму Кіровоградської обласної державної адміністрації, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини [та ін.]; [редкол.: Пошенко Ю. В., Касьяненко В. О., Браславська О. В. [та ін.]. Умань: Візаві, 2021. 228 с.

33. Стратиграфія верхнього протерозою та фанерозою України у двох томах. Т.1: Стратиграфія верхнього протерозою, палеозою та мезозою України / Головний редактор П.Ф. Гожик. К.: ІГН НАН України. Логос, 2013. 638 с.
34. Страшевська Л.В. Геологічні пам'ятки (геосайти) нижнього палеозою Дністерського каньйону. Гораївське відслонення / Л.В. Страшевська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Географія – Вінниця, 2010. – Вип. 20. – С. 148-155.
35. Страшевська Л.В. Геосайти Поділля як об'єкти наукового туризму / Л.В. Страшевська // Сучасні напрями розвитку і перспективні орієнтири у географічній науці та освіті: Мат-ли 1-ї Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, магістрантів, аспірантів, молодих учених. – Рівне, 2009. – С. 139-141.
36. Страшевська Л.В. Науковий туризм як оптимально-конструктивна сфера використання геосайтів Поділля / Л.В. Страшевська // Туризм як фактор розвитку регіону : Мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. – Вінниця, 2011. – С. 155-159.
37. Теоретичні та прикладні аспекти рекреаційного природокористування в Україні : монографія / К. Кілінська, В. Руденко, Н. Аніпко [та ін.]. – Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2010. – 250 с.
38. Тернава: загублений світ 2020 Інтернет ресурс. Джерело доступу: <https://terrapodolika2020.wixsite.com/mysite>
39. Уїмблдон В.А.П. Проблеми охорони геологічної спадщини України / В.А.П. Уїмблдон, Н.П. Герасименко, А.А. Іщенко. – Київ : ДНЦ РНС НАНУ, 1999. – 129 с.
40. Цегельнюк П.Д. Яругская и малиновецкая серии (нижний–верхний силур) Подолии и Волыни / П.Д. Цегельнюк. – К., 1980. – 53 с. – (Препринт / АН УССР, Ін-т геологических наук ; 80-2).

41. Чебаненко И. И. Геотектоника Волино–Подолії. К.: Наук. Думка, 1990. С. 146-147.
42. Федорончук Н.О., Яворська В.В., Сучков І.О. Геологічна інформація на туристичних природних об'єктах, її значення та інтерпретація для широкого кола туристів // Геотуризм: практика і досвід. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (26–28 квітня 2018, Львів). Львів: Каменяр, 2018. 256 с.
43. Ясьоньовський М. Сарматські серпулітово-мікробіалітові рифи пасма Медоборів (Волино-Подільська окраїна Східно-Європейської платформи) / М. Ясьоньовський, А. Побережський, Б. Студеницька [та ін.] // Геологія і геохімія горючих копалин. – 2003. – № 2. – С. 85-96.
44. Bayrak G. Geological and geomorphological objects of the Ukrainian Carpathians' Beskid Mountains and their tourist attractiveness / G. Bayrak, L. Teodorovych // Journ. Geology, Geography and Geoecology. 2020. № 29 (1). P. 16–29. <http://dx.doi.org/10.15421/112002>
45. Geotourism / Edited by Ross K. Dowling and David Newsome. – Elsevier Ltd., 2006. – 260 s.
46. Hose T.A. European "Geotourism" – geological international and geoconservation promotion for tourists / Baretino D. i in. (red.). Geological Heritage: Its Conservation and Management. Instituto Tecnológico GeoMinero de España. – Madrid, 2000. – S. 127-146.
47. Kaljoa D. Three global carbon isotope shifts in the Silurian of Podolia (Ukraine): Stratigraphical implications / D. Kaljoa, V. Grytsenkob, T. Martmaa and M.A. Mitus // Estonian Journal of Earth Sciences, 2007, 56, 4, 205–220 <http://dx.doi.org/10.3176/earth.2007.02>
48. Jeppsson, L. An oceanic model for lithological and faunal changes tested on the Silurian record / L. Jeppsson, // Journal of the Geological Society, London, 1990. 147, 663–674. Андропов О.М. Стан рекреаційного комплексу України // Економіка і Екологія, № 24, 2005. – С. 6 – 7

49. UNESCO Geoparks Programme – a new initiative to promote a global network of geoparks safe -guarding and developing selected areas having significant geological features // Hundred and fifty -sixth Session. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization : Executive Board. – Paris, 1999. – S. 1-4
50. Slomka T., Kicińska-Swiederska A. Geoturystyka – podstawowe pojęcia / Slomka T., Kicińska-Swiederska A. // Geoturystyka. – 2004. – T. 1 – № 1 – S. 5-7.